

BỒI DƯỠNG PHƯƠNG PHÁP TỰ HỌC VỚI SÁCH GIÁO KHOA ĐỊA LÍ Ở TRUNG HỌC PHỔ THÔNG

ThS. NGUYỄN TRỌNG ĐỨC
Viện Khoa học Giáo dục Việt Nam

1. Quan niệm về tự học

Vấn đề tự học (TH) của người học đã được Đảng, Nhà nước quan tâm quán triệt sâu sắc từ nhiều năm qua. Hiện nay, có nhiều quan niệm về TH: "TH là quá trình tự mình hoạt động lĩnh hội tri thức khoa học và rèn luyện kĩ năng thực hành không có sự hướng dẫn trực tiếp của giáo viên và sự quản lí trực tiếp của cơ sở giáo dục và đào tạo" [1]. GS. TSKH Thái Duy Tuyên cho rằng: "TH là hoạt động độc lập chiếm lĩnh kiến thức, kĩ năng, kĩ xảo, là tự mình động não, suy nghĩ, sử dụng các năng lực trí tuệ (quan sát, so sánh, phân tích, tổng hợp...) cùng các phẩm chất động cơ, tình cảm để chiếm lĩnh tri thức một lĩnh vực hiểu biết nào đó hay những kinh nghiệm lịch sử, xã hội của nhân loại, biến nó thành sở hữu của chính bản thân người học".

Để chiếm lĩnh được tri thức, người học cũng có những cách TH khác nhau như TH thông qua sự hướng dẫn của thầy hoặc TH hoàn toàn; TH thông qua tài liệu, sách vở; TH từ cuộc sống... Trong khuôn khổ bài viết này, chúng tôi xin trình bày về việc TH thông qua tài liệu, sách vở mà ở đây là sách giáo khoa (SGK) môn Địa lí ở trung học phổ thông.

2. Phương pháp TH với SGK Địa lí

2.1. Phát hiện kiến thức cơ bản trong SGK

Khi HS làm việc với SGK, không nhất thiết phải nhớ hết tất cả các thông tin được nêu ra mà phải biết chắt lọc những kiến thức trọng tâm, cơ bản nhất. Nội dung của phương pháp này là rèn cho HS khi đọc một đoạn văn nào đó phải biết tìm ra bản chất, ý chủ đạo và quan trọng nhất là trả lời được câu hỏi: Nội dung kiến thức đề cập đến vấn đề gì? Đề cập tới khía cạnh nào? Trong số các vấn đề được trình bày, vấn đề nào là cơ bản, quan trọng? Việc này có ý nghĩa rất quan trọng trong khâu thu nhận thông tin. Yêu cầu đối với HS là phải xác định đúng, đầy đủ ý chính của nội dung đọc được, sắp xếp được các ý chính đó đúng với mối quan hệ của chúng. Các ý được diễn đạt ngắn gọn nhưng không quá sơ sài.

Ví dụ: Tìm hiểu về ảnh hưởng của Biển Đông đối với thiên nhiên Việt Nam (Địa lí lớp 12). Những kiến thức cơ bản về ảnh hưởng của Biển Đông đối với thiên nhiên Việt Nam là:

- Khí hậu: nhờ Biển Đông mà khí hậu nước ta mang đặc tính của khí hậu hải dương, điều hòa hơn;
- Địa hình và các hệ sinh thái vùng ven biển;
- + Các dạng địa hình ven biển nước ta rất đa dạng;
- + Hệ sinh thái vùng ven biển rất đa dạng và giàu có.
- Tài nguyên thiên nhiên vùng biển

+ Khoáng sản có trữ lượng lớn và giá trị nhất là dầu khí, ngoài ra còn có titan, muối...;

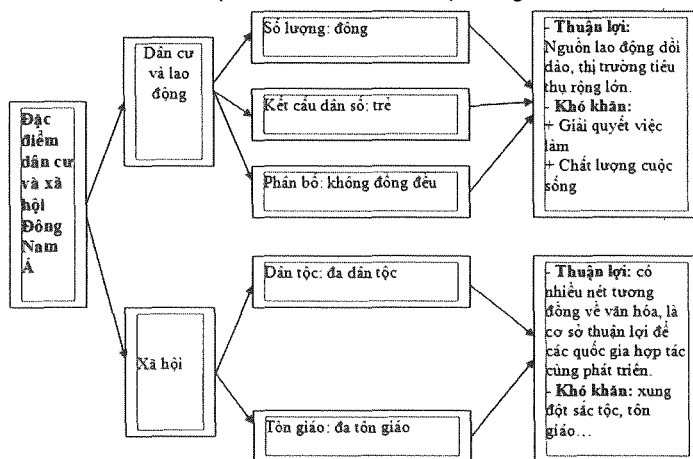
+ Hải sản: Giàu về thành phần loài và có năng suất sinh học cao, nhất là ở vùng ven bờ; ven các đảo, nhất là tại hai quần đảo lớn Hoàng Sa và Trường Sa có nguồn tài nguyên quý giá là san hô cùng đồng đảo các loài sinh vật khác.

- Thiên tai: bão, sạt lở bờ biển; cát bay, cát chảy vào ruộng vườn, làng mạc và làm hoang hóa đất đai...

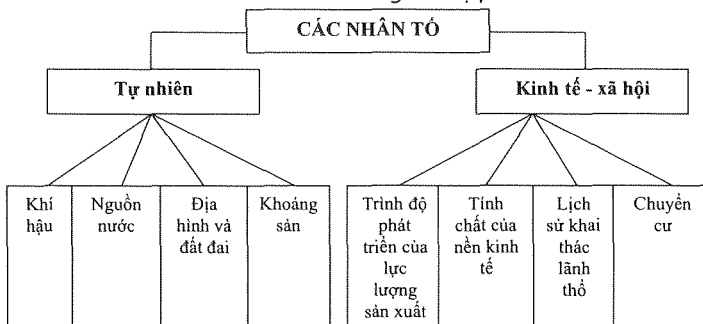
2.2. Diễn đạt lại nội dung SGK

Diễn đạt lại nội dung SGK được hiểu là khả năng trình bày nội dung kiến thức bằng hình thức ngôn ngữ nào đó phù hợp. Rèn luyện kĩ năng diễn đạt kiến thức cho HS tức là rèn luyện cho HS khả năng chuyển đổi hình thức trình bày thông tin từ dạng ngôn ngữ này sang dạng ngôn ngữ khác nhằm giải quyết nhiệm vụ học tập đề ra. HS có thể trình bày thông tin bằng nhiều hình thức dùng lời, lập bảng biểu, sơ đồ, biểu đồ, câu hỏi... nhưng cơ bản phải là ngôn ngữ của các em, diễn đạt theo cách hiểu của mình, không phải là việc chép lại nội dung có trong SGK. Nếu HS trình bày dưới dạng bảng biểu, sơ đồ, đồ thị thì cần có hệ thống, khái quát và có ví dụ minh họa

Sơ đồ 1: Đặc điểm dân cư và xã hội Đông Nam Á

Sơ đồ 2: Các nhân tố ảnh hưởng đến sự phân bố dân cư

rõ ràng. Đồng thời, phải biết lựa chọn sơ đồ, đồ thị hợp lí để diễn đạt kiến thức. Khi đọc bảng biểu, sơ đồ, hình vẽ..., HS phải đọc được các kí hiệu, quy ước, chỉ ra mối liên hệ giữa các yếu tố.

Ví dụ: Tìm hiểu về dân cư và xã hội Đông Nam Á (Địa lí lớp 11), HS đọc SGK sau đó tự thể hiện nội dung trong SGK bằng sơ đồ sao cho biểu hiện được đặc điểm dân cư và xã hội; những thuận lợi và khó khăn của đặc điểm đó đối với sự phát triển kinh tế - xã hội (xem sơ đồ 1 trang 23).

2.3. Lập dàn ý khi TH với SGK

Lập dàn ý là sắp xếp lại cấu trúc nội dung đọc được dưới dạng ngắn gọn, cô đọng nhưng phải đảm bảo bố cục và lôgic của bài học. Lập dàn ý nội dung đọc được từ SGK giúp HS lưu giữ thông tin dưới dạng cô đọng. HS xác định được ý chính, ý phụ trong các nội dung đọc được. Dàn ý phản ánh những tiêu đề, các ý cơ bản nhất của từng mục, từng phần trong bài học. HS dễ dàng lấy thông tin đã đọc để sử dụng vào những việc khác của hoạt động nhận thức. Hoạt động này rèn luyện kĩ năng tìm ý chính, kĩ năng tự duy như phân tích, tổng hợp, khái quát hóa, hệ thống hóa, ... cho HS.

Ví dụ 1: Khi giải thích về nguồn lực phát triển kinh tế - xã hội cần chú ý tới:

- Vị trí địa lí của vùng lãnh thổ;
- Nguồn lực (hoặc điều kiện) tự nhiên như: địa hình; đất; khí hậu; thủy văn; sinh vật và khoáng sản.
- Nguồn lực (hoặc điều kiện) kinh tế - xã hội bao gồm:

- + Dân cư, nguồn lao động;
+ Cơ sở vật chất kĩ thuật, cơ sở hạ tầng;
+ Các nhân tố khác (thị trường, vốn, đường lối chính sách,...).

Ví dụ 2: Khi học về các nhân tố ảnh hưởng tới sự phân bố dân cư, HS có thể thể hiện bằng sơ đồ (xem sơ đồ 2 trang 23).

2.4. Khai thác kênh hình trong SGK

SGK Địa lí có nhiều kênh hình (tranh ảnh, biểu đồ, lược đồ...). Kênh hình ở đây không chỉ là phương tiện để minh họa mà còn chứa đựng nội dung kiến thức bài học. Khi sử dụng kênh hình, HS phải quan sát kênh hình, hiểu và khai thác được nội dung địa lí ẩn chứa trong kênh hình và thậm chí vận dụng những kiến thức đã học, những hiểu biết trước đó để giải thích.

Ví dụ: Sau khi quan sát bản đồ và nhận biết sự phân bố không đều của các trung tâm công nghiệp ở nước ta (Địa lí lớp 12) cần phải giải thích được vì sao có sự phân bố không đều đó. Khi trả lời câu hỏi này, các em cần phải vận dụng kiến thức về các nhân tố ảnh hưởng tới sự phân bố công nghiệp như vị trí địa lí, điều kiện tự nhiên và tài nguyên thiên nhiên, điều kiện kinh tế - xã hội để giải thích.

2.5. Củng cố, hệ thống hóa kiến thức

Dựa vào SGK, HS có thể làm như sau:

- Thứ nhất, đối chiếu SGK với vở ghi để hiểu sâu kiến thức. Như vậy, HS phải đọc lại toàn bộ bài viết trong SGK và vở ghi để tái hiện, bổ sung kiến thức.

- Thứ hai, hệ thống hóa kiến thức bằng cách lập bảng. HS sắp xếp lại các nội dung trình bày trong SGK bằng cách sử dụng các thao tác tư duy so sánh, phân tích, tổng hợp...

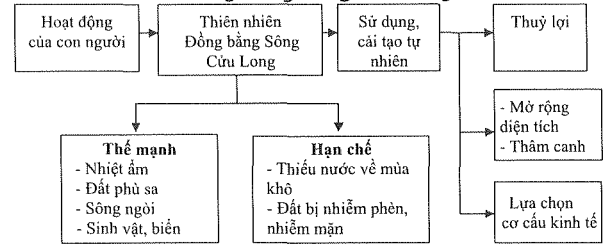
Ví dụ 1: Tìm hiểu đặc điểm tự nhiên và đánh giá điều kiện tự nhiên của Đông Nam Á (Địa lí lớp 11), HS đọc mục 2, mục 3 SGK, quan sát hình Các nước trên thế giới (trang 5 SGK) sau đó dựa vào kiến thức đã có để lập bảng và hoàn thành bảng như sau:

Table with 3 columns: Tên quốc gia, Địa hình, Đất, Khí hậu, Sông ngòi, Biển, Sinh vật, Khoáng sản, Thuận lợi, Khó khăn.

- Thứ ba, hệ thống hóa kiến thức bằng sơ đồ là mô hình hóa nội dung tri thức của SGK.

Ví dụ 2: Sau khi học xong bài Vấn đề sử dụng hợp lí và cải tạo tự nhiên ở Đồng bằng Sông Cửu Long (Địa lí lớp 12) có thể hệ thống hóa bằng sơ đồ sau:

Sơ đồ 3: Vấn đề sử dụng hợp lí và cải tạo tự nhiên ở Đồng bằng Sông Cửu Long

3. Kết luận

Trong thời đại hiện nay, cho dù nguồn tiếp nhận thông tin của con người rất đa dạng, phong phú nhưng đối với HS phổ thông, nguồn thông tin từ SGK vẫn là quan trọng nhất. SGK là tài liệu học tập cơ bản của HS. Nó là công cụ, phương tiện để tổ chức các hoạt động học tập và phát huy được tính tích cực của HS. Do đó, giáo viên cần rèn luyện cho HS phương pháp TH với SGK. Đó là cơ sở để phát huy năng lực TH sau này cho các em.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

[1]. Bùi Hiền, Nguyễn Văn Giao, Nguyễn Hữu Quỳnh, Vũ Văn Tảo, (2001), Từ điển Giáo dục, NXB Từ điển Bách khoa.
[2]. Đặng Văn Đức, (2004), Lí luận dạy học địa lí (phần đại cương), NXB Đại học Sư phạm Hà Nội.
[3]. Nguyễn Cảnh Toàn (chủ biên), (2001), Quá trình dạy - tự học, NXB Giáo dục, 2001.
[4]. Sách giáo viên Địa lí lớp 11, 12, (2011), NXB Giáo dục Việt Nam.

SUMMARY

Vietnamese Party and government have paid much attention to self-study. There were different ways to master the knowledge, such as self-study with/without teachers' help; through documents and books; self-study from life... The author presents self-study with books and Geography textbook as well. The article also deals with methods in Geography textbooks: 1/explore basic knowledge in textbooks; 2/paraphrase contents of textbooks; 3/outline ideas; 4/explore visual channel in textbooks and consolidate & review knowledge.

Keywords: Self-study; Geography; textbooks.